

In hapklare brokken?

Of hoe een Griek zijn zinnen construeert

Remco Regtuit

Rijksuniversiteit Groningen

r.f.regtuit@rug.nl

Abstract

When reading Greek texts at school, pupils are confronted with long sentences and a variable word order. In this article I argue that we can help our pupils by presenting the text in a different layout, divided into cola, short meaningful sections of text. Ancient grammarians, both Greek and Latin, already used this concept in discussing texts, but they hardly gave any criteria to determine where one colon ends and the next begins. Eduard Fraenkel, Kenneth Dover and Frank Scheppers have demonstrated that we can indeed determine colon boundaries. Based on these criteria I have analysed two passages of Greek and tried to show how our pupils could benefit from a layout in cola. The sections they have to deal with are much shorter, and they will – hopefully – learn to appreciate the word order an author has chosen. In the final section I will link this colometric reading of the text with theory on word order, based on a functional approach.

Keywords: colometric reading, intonation units, pragmatics, reading versus translating, didactics

1 Inleiding

Leerlingen zijn 'beginnende lezers, met weinig taalkennis, weinig contextuele kennis, weinig lees- en uiteraard weinig leefervaring'.¹ Het is daarom niet zo vreemd dat ze bij het lezen en/of vertalen van Griekse teksten de

¹ Bosteels (1997: 7).

nodige moeilijkheden ondervinden.² Ze worden geconfronteerd met een lastige en in het Nederlands deels onbekende vormleer, zeker waar het de werkwoorden betreft, en met woorden die steeds weer nieuwe betekenissen blijken te kunnen hebben (de vele voorbeelden van aantekeningen in examenbundels die beginnen met ‘hier: ...’ illustreren dit maar al te goed). Deze vormen en woorden worden vaak in lange zinnen gezet waarbij dan ook nog de woordvolgorde sterk afwijkt van die in het Nederlands (ook hier in de examenbundels vaak ‘lees...’, waarna de zin of het zinsdeel in een gewone volgorde volgt). Iedere collega kan zich de soms wanhopige gezichten van zijn/haar leerlingen zonder moeite voor de geest halen.

In dit artikel wil ik ingaan op de laatste twee moeilijkheden, de lange zinnen met de vreemde woordvolgorde, en laten zien dat we het de leerling makkelijker kunnen maken dan we nu doen. De lange zinnen zijn namelijk opgebouwd uit kortere segmenten, die stuk voor stuk een zinvolle betekenis hebben en die in mondeling taalgebruik ook door intonatie als aparte onderdelen herkenbaar zijn. Als we de leerlingen met deze kortere segmenten, of liever intonatie-eenheden,³ laten werken, raken ze hopelijk minder snel in paniek en wordt het plezier bij het lezen vergroot. Tegelijkertijd krijgt de leerling zo ook meer oog voor de volgorde waarin de schrijver zijn zin heeft gezet. Woordvolgorde in het Grieks is, zoals bekend, vrij, maar niet willekeurig.⁴

Voor een Griek uit de Oudheid, die in het overgrote deel van de gevallen de teksten hoorde en niet las, kwam de segmentering min of meer vanzelf.⁵ Iedere spreker brengt namelijk bij de voordracht segmentering aan door middel van intonatie en door minimale pauzes in te lassen tussen de verschillende segmenten. Onze leerlingen worden geconfronteerd met geschreven teksten waarbij de zinnen in grote blokken worden gepresenteerd. Bij proza is dit nog funester dan bij poëzie waar de vers-indeling (en de daarmee samenhangende lay-out) tenminste voor een grove segmentering zorgt.⁶

2 In de loop van dit artikel zal ik ingaan op het verschil tussen lezen en vertalen. Het is jammer dat de meeste aandacht, ook bij het Centraal Examen, uitgaat naar het laatste, terwijl het zou moeten gaan om het eerste.

3 Voor dit begrip, zie bijvoorbeeld Chafe (1994, algemeen) en Scheppers (2011, toegepast op het Grieks). Ook Slings (2002), Allan (2006) en Janse (2020) maken bij hun analyses gebruik van dit begrip.

4 Deze formulering is ontleend aan Dik (1994); zie ook paragraaf 5.

5 Johnson (2000: 607-612) laat zien dat de indeling van een antieke boekrol ook een lezer hielp, omdat de tekst in korte segmenten is opgeschreven.

6 Zie bijvoorbeeld Sicking (1997).

Ik wil het belang van een juiste segmentering illustreren met drie korte voorbeelden.⁷

- (1a) After Susan drank the water evaporated.
- (1b) Without her contributions failed to come in.
- (1c) Below the stairs collapsed.

Velen van ons zullen bij eerste lezing de woordgroepen vermoedelijk verkeerd verbinden. Pas als de zinnen worden voorgelezen, wordt de juiste segmentering duidelijk. In de onderstaande zinnen is door middel van # de pauze aangegeven.

- (2a) After Susan drank # the water evaporated.
- (2b) Without her # contributions failed to come in.
- (2c) Below # the stairs collapsed.

Gelukkig laat de praktijk van ons onderwijs zien dat veel collega's hun leerlingen al helpen door een nieuwe tekst eerst hardop voor te lezen, met de juiste segmentering, met de juiste intonatie en waar mogelijk met de juiste emotie.

We kunnen nog een stap verder gaan en de leerlingen ook via de lay-out van de teksten helpen bij de segmentering. Ik sluit hiermee aan bij het werk van Kristien Hulstaert,⁸ die veel onderzoek heeft gedaan naar de structuur van Latijnse zinnen en heeft laten zien wat het voordeel is van het gesegmenteerd aanbieden van de teksten tijdens de les. Hoewel de structuur van Griekse zinnen niet geheel gelijk is aan die van Latijnse, is het basisprincipe gelijk: woordvolgorde wordt niet bepaald door syntactische functies, maar heeft te maken met de communicatieve functie van een woord of constituent.

Ik wil daarom laten zien hoe we bij Grieks zinnen ook kunnen aanbieden, namelijk door gebruik te maken van de natuurlijke segmenten binnen zo'n zin, waarvoor in de literatuur de term *kola* wordt gebruikt.⁹ Deze kola zijn geen moderne constructies, maar werden al in de Oudheid onderscheiden en gebruikt bij de bespreking van teksten (paragraaf 2). Daarna zal ik laten zien hoe modern onderzoek criteria heeft kunnen formuleren die helpen

7 De voorbeelden zijn ontleend aan Mulders (2002: 2). Uit deze voorbeelden blijkt dat ook korte zinnen voor problemen kunnen zorgen als de juiste segmentering ontbreekt.

8 Hulstaert (2016; 2019), met aanvullend materiaal op de website: www.kdg.be/latijn-lezen.

9 Ik kies hier, ook in gebruikte vertalingen, voor de spelling kolon/kola en kolometrie. In modern onderzoek wordt voor kolon ook het begrip intonatie-eenheid gebruikt; zie noot 3.

bij het vaststellen van de kola (paragraaf 3). In paragraaf 4 zal ik laten zien hoe de presentatie van Griekse zinnen er dan in de praktijk uit kan zien. In paragraaf 5 verbind ik deze analyse in kola met modern onderzoek naar Griekse woordvolgorde.

2 Kola: de Oudheid

De term *kolon*, κῶλον, gaat terug op antieke auteurs.¹⁰ Ze geven informatie over wat een kolon is, wat de functie van een kolon is en geven voorbeelden uit de literatuur. Hun werk beantwoordt echter niet de fundamentele vraag hoe je een kolon kunt herkennen in een tekst. Hieronder behandel ik in het kort een aantal passages.

2.1 Demetrius

De duidelijkste beschrijving komt uit Demetrius (2^e eeuw v.Chr.) in zijn werk *De juiste woorden*.¹¹

- (3) "Ὡςπερ ἡ ποίησις διαιρεῖται τοῖς μέτροις, [...], οὕτω καὶ τὴν ἑρμηνείαν τὴν λογικὴν διαιρεῖ καὶ διακρίνει τὰ καλούμενα κῶλα, καθάπερ ἀναπαύοντα τὸν λέγοντά τε καὶ τὰ λεγόμενα αὐτά, καὶ ἐν πολλοῖς ὅροις ὀρίζοντα τὸν λόγον, ἐπεὶ τοι μακρὸς ἂν εἴη καὶ ἄπειρος καὶ ἀτεχνῶς πνίγων τὸν λέγοντα.

Net zoals poëzie door verzen wordt ingedeeld, [...], zo ook verdelen en scheiden de zo geheten kola ofte wel leden het proza. Dergelijke kola gunnen de spreker rust en fungeren ook als rustpunten in de tekst. Ze geven op vele plekken begrenzingen aan de mededeling, omdat die anders te lang en zonder eind is en de spreker eenvoudigweg naar adem doet snakken.

(Demetrius, *De juiste woorden* 1)¹²

¹⁰ Ik baseer me in deze paragraaf op Scheppers (1993), die de belangrijkste Griekse auteurs bespreekt die over kola schrijven. In de antieke literatuur wordt onderscheid gemaakt tussen kolon en *komma*, waarbij een komma een kolon van beperkte omvang is. De terminologie is niet eenduidig. Nisbet (1990: 358) verdedigt terecht de keus die Fraenkel (1932; 1933; 1968) maakt om alle segmenten, ongeacht de lengte, aan te duiden als kola. Ook Hulstaert maakt het onderscheid niet. In het vervolg spreek ik ook alleen van kola.

¹¹ De datering en de identiteit van deze Demetrius zijn onzeker; zie Schenkeveld (2000: 16-18 en 25-28).

¹² Vertaling Schenkeveld (2000).

En iets verderop vult hij dit aan:

- (4) βούλεται μέντοι διάνοιαν ἀπαρτίζειν τὰ κῶλα ταῦτα, ποτὲ μὲν ὅλην διάνοιαν, [...] ἐνίοτε μέντοι τὸ κῶλον ὅλην μὲν οὐ συμπεραίοι διάνοιαν, μέρος δὲ ὅλης ὅλον.

Maar de eigenlijke functie van deze kola is een gedachte af te bakenen. Soms gaat het om een volledige gedachte, [...]. Soms echter grenst het eind van een kolon niet meteen een hele gedachte af, maar slechts een op zich zelf compleet deel van de volledige gedachte.
(Demetrius, *De juiste woorden* 2)

Demetrius beschouwt kolon dus als een segment, dat begrensd wordt door een pauze en daarnaast ook een volledige gedachte bevat of een volledig deel van een volledige gedachte.¹³

2.2 Dionysius van Halicarnassus

Dionysius van Halicarnassus (eind 1^e eeuw v.Chr.) zegt in *Over literaire compositie*:

- (5) κῶλα δὲ με δέξαι λέγειν οὐχ οἷς Ἀριστοφάνης ἢ τῶν ἄλλων τις μετρικῶν διεκόσμησε τὰς ψῆδας, ἀλλ' οἷς ἡ φύσις ἀξιοῖ διαίρειν τὸν λόγον καὶ ῥητόρων παῖδες τὰς περιόδους διαιροῦσι.

Je moet begrijpen dat ik met kola niet de kola bedoel waarmee Aristophanes¹⁴ of een van de andere metrici de oden heeft ingedeeld, maar de kola waarmee de tekst van nature moet worden ingedeeld, en waarmee de redenaars hun periodes indelen.
(Dionysius van Halicarnassus, *Over literaire compositie* 22)¹⁵

Dionysius wijst erop dat hij kolon als een retorisch segment opvat, niet als metrisch. De voorbeelden die Dionysius geeft zijn deels ontleend aan poëzie, deels aan proza. Vooral de formulering 'van nature' valt op. De indeling in kola is dus inherent aan taal.

13 In *Het bedenken van argumenten* 4.1 zegt Hermogenes (eind 2e, begin 3e eeuw) min of meer hetzelfde. Een kolon heeft een fonologisch aspect (wat kan een spreker in één ademtocht zeggen?) en een semantisch aspect (welke gedachte wordt door dit segment uitgedrukt?).

14 Aristophanes van Byzantium (midden 3e, begin 2e eeuw) was verantwoordelijk voor de metrische indeling van poëtische teksten, tragedie en komedie.

15 Tenzij anders vermeld zijn de vertalingen van eigen hand.

2.3 Quintilianus

Ook bij verschillende Latijnse auteurs komen we besprekingen tegen die ons kunnen helpen bij het begrijpen van de term kolon.¹⁶ Ik begin met Quintilianus:

- (6) *Itaque non modo membra atque incisa bene incipere atque cludi decet, sed etiam in his, quae non dubie contexta sunt nec respiratione utuntur, illi <sint> vel occulti gradus. Quis enim dubitet, unum sensum in hoc et unum spiritum esse 'Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partis'; tamen et duo prima verba et tria proxima et deinceps duo rursus ac tria suos quasi numeros habent: spiritum sustinemus sicut rhythmis aestimatur.*¹⁷

Daarom behoren niet alleen leden en zinsneden een goed begin en slot te hebben, maar kennen ook woordgroepen die onmiskenbaar een geheel vormen en geen adempauze vereisen, een, weliswaar verborgen, stapsgewijze opbouw. Wie zou immers betwijfelen dat de volgende woorden één gedachte vormen en in één adem dienen te worden uitgesproken: 'animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partis'? ['Ik heb gemerkt, heren rechters, dat het gehele betoog van de aanklager in twee delen uiteenvalt', Cicero, *Pro Cluentio* 1]. Toch hebben de eerste twee woorden, dan de volgende drie, en daarna de volgende twee en de laatste drie elk hun eigen ritmisch patroon, en we regelen onze adem al naar gelang onze inschatting van de ritmiek.

(Quintilianus, *De opleiding tot redenaar* 9.4.67b-68)¹⁸

Uit deze bespreking kunnen we opnieuw afleiden dat *membra* (= kola) en *incisa* (= kommata) zowel inhoudelijke als ritmische segmenten waren, die in één adem uitgesproken konden worden, al is het mogelijk langere delen in kortere te verdelen. Leerzaam is dat de vocativus *iudices* door Quintilianus als onderdeel van het eerste kolon wordt gezien, en dat de *Acl omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partis* als drie aparte onderdelen wordt beschouwd.¹⁹

16 Ik heb de beide voorbeelden ontleend aan Hulstaert (2016).

17 De tekst van Quintilianus is onzeker. Ik volg hier de conjectuur van Winterbottom, die ook de basis is van Gerbrandy's vertaling.

18 Vertaling Gerbrandy (2001).

19 Deze passage laat zien dat kola ook een ritmische structuur hebben. Voor de geciteerde tekst van Cicero is dat duidelijk, voor vroege Griekse prozaschrijvers als Herodotus is dit veel

2.4 Hiëronymus

Als tweede Latijnse auteur noem ik Hiëronymus, die in de inleiding op zijn vertaling van de profeet Jesaja zegt:

- (7) *Nemo cum Prophetas versibus viderit esse descriptos, metro eos aestimet apud Hebraeos ligari et aliquid simile habere de Psalmis vel operibus Salomonis; sed quod in Demosthene et Tullio solet fieri, ut per cola scribantur et commata, qui utique prosa et non versibus conscripserunt, nos quoque utilitati legentium providentes interpretationem novam novo scribendi genere distinximus.*

Niemand zal, wanneer hij ziet dat de profeten in verzen geschreven zijn, denken dat ze bij de Hebreeën door metrum worden verbonden en enige overeenkomst hebben met de Psalmen of de werken van Salomo; maar wat bij Demosthenes en bij Cicero pleegt te gebeuren, namelijk dat ze in kola en kommata worden geschreven, (schrijvers) die absoluut in proza schreven en geen verzen, zo hebben wij ook, met het oog op de bruikbaarheid voor de lezers, een nieuwe vertaling in een nieuwe manier van schrijven ingedeeld.

(Hiëronymus, *Inleiding op de profeet Jesaja*)

We zien hier een aspect dat we nog niet eerder zijn tegengekomen, maar dat wel logisch voortvloeit uit de eerdere besprekingen. Als kola reële onderdelen zijn van een tekst, die bij de voordracht van een tekst ook duidelijk te onderscheiden zijn (zeker als we de termen vooral in hun fonologische functie zien), waarom wordt dan niet de vervolgstap gezet en worden de teksten niet ook op schrift in kola ingedeeld. Deze woorden van Hiëronymus bewijzen dat de teksten van Demosthenes en Cicero in kola werden genoteerd. Hiëronymus legt uit waarom hij dat voorbeeld volgt: hij wil zijn lezers daarmee een dienst bewijzen.

3 Kola: modern onderzoek

De voorbeelden uit de vorige paragraaf laten zien dat de indeling in kola in de praktijk werd gebruikt. Maar het is ook direct duidelijk dat de auteurs niet (of nauwelijks) aangeven wat een kolon tot een kolon maakt. Deze lacune

minder duidelijk; zie Norden (1963 [1909]: 38-41), Fraenkel (1965) en Nisbet (1990). Ritme is daarom nauwelijks te gebruiken als criterium bij kolon-indeling.

is goedge maakt door het baanbrekende werk van Eduard Fraenkel, die in een reeks artikelen objectieve criteria heeft geformuleerd om te kunnen vaststellen wat een kolon is.²⁰ Kenneth Dover geeft in zijn werk over de woordvolgorde in het Grieks nog andere criteria die kunnen helpen bij het vaststellen van de kolongrenzen.²¹ Frank Scheppers tenslotte neemt het werk van Fraenkel en Dover als uitgangspunt, maar combineert dat met recenter onderzoek naar Griekse woordvolgorde en naar intonatie-eenheden in gesproken taal.²²

3.1 Eduard Fraenkel

Fraenkel (1933) gaat in zijn analyse uit van het partikel ἄν, een postpositivum dat volgens de Wet van Wackernagel bij voorkeur op de tweede plaats van de zin staat.²³ ‘De tweede plaats van de zin’ kan hier ook betekenen ‘de tweede plaats van het zinssegment waarin het woord staat’, dus een kleiner bereik. De conclusie van Fraenkel is dat ἄν altijd op de tweede plaats staat,²⁴ met uitzondering van die gevallen waarin ἄν bij de werkwoordsvorm staat die door ἄν wordt bepaald.²⁵

Aan de hand van enkele voorbeelden laat ik zien welke kola Fraenkel heeft onderscheiden. Thucydides beschrijft in 1.10 het verschil tussen Sparta en Athene. Als je zou afgaan op de materiële resten, zou Sparta zwakker en kleiner lijken dan het in werkelijkheid was geweest, Athene juist machtiger en groter.

- (9) Ἀθηναίων δὲ τὸ αὐτὸ τοῦτο παθόντων διπλασίαν ἂν τὴν δύναμιν εἰκάζεσθαι ἀπὸ τῆς φανεράς ὀψεως τῆς πόλεως ἢ ἔστιν.

Indien hetzelfde lot de Atheners zou treffen, zou hun macht wegens de uiterlijke aanblik van de stad tweemaal zo groot worden geschat als zij werkelijk is.

(Thucydides 1.10.2)²⁶

20 Fraenkel (1932; 1933; 1965; 1968), al heeft hij een andere insteek dan zijn antieke voorgangers. Voor het Latijn is ook Habinek (1985) van belang.

21 Dover (1960).

22 Scheppers (2011).

23 Fraenkel (1932) bespreekt een vergelijkbaar onderzoek op basis van elegische disticha in het Latijn.

24 Als er meer dan één postpositivum in de zin voorkomt, kan er natuurlijk maar één op de tweede plaats staan, de rest volgt dan direct daarop. ἄν kan dus ook op de derde plaats staan.

25 Het maakt daarbij niet uit of ἄν voor of na de werkwoordsvorm komt. De sterke binding met de werkwoordsvorm voorkomt dat ἄν de Wet van Wackernagel volgt.

26 Vertaling steeds Schwartz (1986).

Het partikel ἄν bepaalt de infinitivus εἰκάζεσθαι (potentialis, in een AcI), maar is daarvan gescheiden en geplaatst na διπλασίαν. Dit betekent dat bij διπλασίαν een nieuw segment begint en dat de genitivus absolutus dus een zelfstandig kolon is.

Ook woordgroepen met een prepositie kunnen zo apart gezet worden als zelfstandig kolon:

- (10) καὶ πρὸς μὲν τοὺς τρόπους τοὺς ὑμετέρους ἀσθενὴς ἄν μου ὁ λόγος εἴη [...]

gegeven uw aard zou mijn betoog zwak zijn [...]

(Thucydides 6.9.3)

In deze zin bepaalt ἄν de optativus εἴη, maar staat daar niet in de buurt. Dit betekent dat bij ἀσθενὴς een nieuw segment begint en dat de voorafgaande prepositiegroep een zelfstandig kolon vormt.

Dit geldt ook voor een uitgebouwde naamwoordgroep:²⁷

- (11) τούτους μὲν δὴ τοὺς βασιλέας ᾧδε ἄν ὀρθῶς κατὰ γλῶσσαν τὴν σφετέρην
Ἑλλήνες καλέοιεν.

Voor deze koningen zouden de Grieken met recht deze namen in hun taal kunnen gebruiken.

(Herodotus 6.98.3)²⁸

Met deze zin sluit Herodotus een uitweiding af waarin hij heeft gesproken over de namen van de Perzische koningen. Bij ᾧδε begint een nieuw segment, waardoor de accusativus τούτους μὲν δὴ τοὺς βασιλέας gezien moet worden als zelfstandig kolon.

²⁷ Hulstaert (2016: 58). Fraenkel spreekt hier alleen van ‘erweitertes Subjekt/Objekt’, maar Hulstaert wijst er terecht op dat iedere naamwoordgroep zo naar voren gehaald kan worden. Zie ook paragraaf 3.3.

²⁸ Vertaling Kassies (2019).

Ook enclitische postpositiva kunnen gebruikt worden om de grenzen van een kolon te bepalen:

(12) ἔωυτῷ μὲν δὴ τῷ θύοντι ἰδίῃ μούνῳ οὐ οἱ ἐγγίνεται ἀρᾶσθαι ἀγαθὰ

Het is de man die offert niet toegestaan alleen voor zichzelf en zijn eigen belang om zegeningen te bidden.

(Herodotus 1.132.2)

Hier wijst οἱ op een kolongrens voor οὐ, waardoor de lange dativus als apart kolon beschouwd kan worden.²⁹

Het resultaat van Fraenkels onderzoek is een reeks segmenten die als apart kolon kunnen optreden:³⁰

- participiumzin (waaronder participium coniunctum, genitivus absolutus en AcP)
- uitgebouwde naamwoordgroep in iedere naamval
- uitgebouwde voorzetselgroep
- infinitivusconstructie (waaronder AcI)
- bijzin
- korte kernzin (werkwoord met een enkele aanvulling, zoals onderwerp en/of lijdend voorwerp zonder verdere bepalingen)
- bijstelling
- opmaat³¹

Fraenkel laat verder zien dat parallelle of antithetische constructies, die in vrijwel alle van de hierboven genoemde categorieën kunnen voorkomen, ook meestal als aparte kola moeten worden beschouwd.

Hoewel Fraenkel het niet expliciet zegt, kunnen we de conclusie trekken dat kola die vooraan in een zin duidelijk bewezen kunnen worden, ook op andere plaatsen in de zin als zelfstandige segmenten mogen worden beschouwd. Ze kunnen zo helpen de segmentering van een zin te begrijpen.

²⁹ Fraenkel (1933: 118-122) geeft meer voorbeelden van οὐ aan het begin van een nieuw kolon.

³⁰ Ik gebruik hier met kleine aanpassingen het overzicht uit Hulstaert (2016: 58-59), waar de Duitse terminologie van Fraenkel is vertaald naar ook voor leerlingen te begrijpen Nederlands.

³¹ Met opmaat (bij Fraenkel 1933: *Auftakt*) wordt een heel kort kolon bedoeld, zoals in Thucydides 3.42.6: οὕτω γάρ ὃ τε κατορθῶν ἦκιστ' ἂν ἐπὶ τῷ μείζονων ἀξιούσθαι παρὰ γνῶμην τι καὶ πρὸς χάριν λέγοι, 'want dan zal hij die succes heeft niet licht terwille van grotere beloningen iets zeggen wat hij niet meent om het volk te behagen'. Bij ὃ τε κατορθῶν (met het postpositieve τε) en bij ἦκιστ' ἂν begint een nieuw kolon; οὕτω γάρ wordt dus gezien als apart kolon. Zie ook Chafe (1994: 64-65) voor dergelijke zeer korte intonatie-eenheden.

3.2 Kenneth Dover

Modern onderzoek heeft ook op een andere manier laten zien hoe kola herkend kunnen worden. Hierboven is al gewezen op de rol van postpositiva, maar er is meer. Dover (1960) onderscheidt een aantal categorieën woorden met elk andere eigenschappen:

- A) postpositiva: woorden die nooit (of onder zeer speciale voorwaarden) op de eerste plaats binnen een zin(sdeel) kunnen staan; hieronder vallen bijvoorbeeld partikels als δέ, μέν, γάρ, οὖν, τε; de onbeklemtoonde pronomina als με, σοι, μιν, σφι; verbogen vormen van αὐτ-.³²
- B) prepositiva: woorden die nooit (of onder zeer speciale voorwaarden) als laatste woord van een zin(sdeel) kunnen staan; hieronder vallen bijvoorbeeld voegwoorden als ἀλλά, καί, οὐδέ; relativa; het lidwoord; voorzetsels.³³
- C) woorden die op iedere plek in een zin(sdeel) kunnen staan; hieronder vallen vrijwel alle andere woorden, zoals werkwoorden en naamwoorden. Binnen deze laatste categorie maakt Dover een onderscheid. Er zijn woorden die namelijk een sterke voorkeur hebben om zo ver mogelijk vooraan in een zin(sdeel) te staan, door Dover aangeduid als ‘preferential words’; hieronder vallen bijvoorbeeld: vraagwoorden, ontkenningen, demonstrativa; woorden als πολὺς, ἄλλος, ἕτερος, νῦν, τότε.³⁴

Met behulp van deze categorieën kan vaak niet alleen de linkergrens van een kolon worden vastgesteld, maar ook de rechter (die namelijk de linkergrens is van het volgende kolon). Een voorbeeld is Lysias 12.24, waar tweemaal het prepositieve καί de grens tussen kola markeert:³⁵

32 Zie Dover (1960: 12-13) voor een uitgebreidere lijst. Het partikel ἄν, dat bij Fraenkel een belangrijke rol speelde, valt hier ook onder.

33 Zie Dover (1960: 13-14) voor een uitgebreidere lijst. Dat preposities vooral in poëzie vaak in postpositie voorkomen, doet niets af aan de geldigheid van deze bewering.

34 Zie Dover (1960: 20-21) voor een uitgebreidere lijst. Fraenkel had al gewezen op de rol van de ontkenning bij het vaststellen van kolongrenzen, zie noot 29.

35 Dover (1960: 19, noot 1); met # geef ik grenzen tussen kola aan. Omdat καί prepositief is, kun je overwegen het laatste kolon op te delen, ὅστις # καὶ εὐσεβής; Chafe (1994: 118) bespreekt argumenten voor én tegen zo'n splitsing.

- (13) ἐπὶ μὲν τῇ τούτου ὠφελείᾳ # καὶ πρὸς ἕτερον περὶ τούτου διαλέγεσθαι #
 ἄσεβες εἶναι νομίζω, # ἐπὶ δὲ τῇ τούτου βλάβῃ # καὶ πρὸς αὐτὸν τοῦτον #
 ὅσιον καὶ εὐσεβές.

In zijn voordeel over hem te spreken, zelfs met een derde, acht ik een godslastering, maar tot zijn nadeel spreken met hemzelf acht ik een door de goden goedgekeurde en heilige daad.

(Lysias 12.24)³⁶

Het spreekt bijna voor zich dat de overgang van hoofdzin naar bijzin of andersom ook een aanwijzing is voor de grens tussen twee kola.

3.3 Frank Scheppers

De basis voor Scheppers' onderzoek wordt gevormd door het werk van Fraenkel en Dover. Scheppers (2011) laat zien dat sommige categorieën van Fraenkel nogal heterogeen zijn en daardoor minder gemakkelijk te definiëren, met name als het gaat om niet-syntactische categorieën (bijvoorbeeld parallelle constructies die aparte kola vormen). Daarnaast laat hij zien dat ook de categorieën woorden die Dover heeft onderscheiden een heterogene groep vormen. Scheppers geeft vervolgens een alternatieve indeling voor verschillende soorten kola, waarbij hij gebruik maakt van moderne taalkundige begrippen als *topic*, de constituent die aangeeft wat de bekende informatie in de zin is en die daarom vaak naar voren gehaald wordt.³⁷

Scheppers maakt daarnaast veelvuldig gebruik van modern onderzoek naar discourse-analyse, vooral van gesproken taal, waaruit duidelijk naar voren is gekomen dat taal bestaat uit een aaneenschakeling van intonatie-eenheden, brokken informatie die al dan niet met pauzes van elkaar worden gescheiden en die een eenheid vormen die niet altijd syntactisch van aard is.³⁸

De combinatie van de criteria van Fraenkel en Dover en van de inzichten uit de discourse-analyse maakt het mogelijk ook bij Griekse teksten, waarvan we alleen de geschreven versies hebben, verantwoorde uitspraken over kolongrenzen te doen.³⁹

36 Vertaling Bons (1993).

37 Een handig overzicht staat in Scheppers (2011: 14-15).

38 Baanbrekend hiervoor is het werk van Wallace Chafe, dat goed toegankelijk is in Chafe (1994).

39 Scheppers (2011: hoofdstuk 10) gaat uitgebreid in op de criteria voor het vaststellen van kolongrenzen.

4 Kola in de praktijk

Als we hebben kunnen vaststellen dat de indeling in kola teruggaat op de praktijk uit de Oudheid en dat er voldoende criteria zijn om te bepalen waar de grenzen tussen kola liggen, dan ligt de volgende stap voor de hand. Waarom bieden we de teksten niet aan in een kolon-indeling?⁴⁰ Dit komt overeen met de praktijk uit de Oudheid (zie de opmerking van Hiëronymus) en geeft een schriftelijke weergave van de mondelinge praktijk bij het voordragen.

In deze paragraaf geef ik een voorbeeld van teksten die ingedeeld zijn in kola.⁴¹ Bij ieder kolon maak ik twee verschillende opmerkingen: (1) legt uit waarom dit kolon apart gezet is, (2) geeft in het kort weer wat de inhoud van het kolon is.⁴²

Inhoudelijk vormen de onderstaande kola zelfstandige segmenten, die de lezer stap voor stap vertellen wat er is gebeurd. Het is goed mogelijk deze apart te lezen en te begrijpen. De lengte van de kola kan variëren, van één woord tot ongeveer zeven woorden.⁴³ Een dergelijke lengte maakt het mogelijk dat de toehoorder de informatie min of meer in één keer kan verwerken.

4.1 Herodotus 1.9-10

Kandaules heeft aan zijn vertrouweling Gyges voorgesteld dat deze de vrouw van Kandaules naakt moet bekijken, omdat hij anders vast niet gelooft dat zij de mooiste vrouw op aarde is. Gyges wijst dat aanbod wijselijk van de hand: hij heeft te veel respect voor vrouwen en houdt vast aan de stelregel dat je je niet met andermans zaken moet bemoeien. In de passage hieronder weet Kandaules hem ervan te overtuigen het toch te doen. Gyges kan niet anders dan gehoorzamen.

40 Bij het Centraal Examen Grieks wordt leerlingen de tekst in de traditionele lay-out voorgelegd, terwijl het correctievoorschrift voor docenten juist in kola ingedeeld is. Het vergemakkelijkt de correctie, maar waarom zouden we de leerling deze steun onthouden?

41 Ook Slings (2002) en Allan (2006) analyseren passages uit Herodotus en geven daarbij voorbeelden van teksten ingedeeld in kola. Scheppers (2011) geeft voorbeelden uit Lysias en Plato. Deze onderzoeken zijn ingebed in breder onderzoek naar Griekse woordvolgorde. Op de site www.stilus.nl staan voorbeelden van teksten in kola, gemaakt door collega's in het land. Hoewel deze teksten behulpzaam zijn, ontbreekt een onderbouwing voor de keuzes. Door de tekst in kola te lezen blijft de oorspronkelijke volgorde behouden. Het maken van een vertaling is een volgende stap, waarop we leerlingen wel moeten voorbereiden, maar die voor een goed begrip van de tekst niet altijd nodig is.

42 Bij de bespreking van de kola heb ik vooral de leerling in gedachten. Ik vermijd daarom hier zo veel mogelijk terminologie die hoort bij moderne theorieën over woordvolgorde; zie paragraaf 5. Omdat de inhoud van alle kola wordt geparafraseerd, laat ik de vertaling achterwege.

43 Het meeste onderzoek is gedaan naar het Engels, waar informatie-eenheden een gemiddelde lengte hebben van vier woorden, zie Chafe (1994: 64-65).

«θάρσει, Γύγη,	1: volledige zin; de vocativus is postpositief en sluit het kolon af ⁴⁴ 2: Gyges kan gerust zijn
καὶ μὴ φοβεῖ	1: volledige zin, ingeleid door het prepositieve καί 2: Gyges hoeft niet bang te zijn
μήτε ἐμέ,	1: met μήτε wordt het eerste lid van een meerledige zin aangegeven; apart gezet omdat hierna een bijzin begint 2: eerste persoon voor wie Gyges niet bang hoeft te zijn: Kandaules zelf
ὥς σεο πειρώμενος	1: participium coniunctum; het prepositieve ὥς is hierbij genomen, maar heeft zowel dit kolon als het volgende binnen zijn bereik; het postpositieve σεο wijst op een kolongrens voor ὥς 2: Gyges was misschien bang dat Kandaules hem op de proef stelde
λέγω λόγον τόνδε, ⁴⁵	1: afronding van de bijzin, ingeleid door ὥς 2: en dat Kandaules' woorden daarvoor bedoeld waren
μήτε γυναῖκα τὴν ἐμήν,	1: met μήτε wordt het tweede lid aangegeven; apart gezet omdat daarna een bijzin volgt 2: tweede persoon voor wie Gyges niet bang hoeft te zijn: Kandaules' vrouw
μή τί τοι ἐξ αὐτῆς γένηται βλάβος	1: bijzin; de postpositiva τί τοι onderstrepen de kolongrens; τι en βλάβος omsluiten het geheel 2: Gyges zal geen schade ondervinden door de vrouw van Kandaules
ἀρχὴν γάρ ἐγὼ μηχανήσομαι οὕτω	1: nieuwe zin, ook gemarkeerd door γάρ; οὕτω staat achteraan om de link met ὥστε te onderstrepen 2: Kandaules kondigt zijn plan aan
ὥστε μηδὲ μαθεῖν μιν	1: ὥστε markeert overgang naar een ondergeschikte zin; μιν is postpositief en hoort hierbij; het prepositieve μηδέ vormt een geheel met μαθεῖν 2: bedoelde gevolg van Kandaules' plan: de vrouw zal het niet merken...
ὀφθεῖσαν ὑπὸ σεῦ.	1: AcP 2: ... dat ze door Gyges is bekeken
ἐγὼ γάρ σε	1: nieuwe zin; ἐγὼ roept de verwachting op van een persoonsvorm; het postpositieve σε sluit het kolon af 2: γάρ leidt een verklaring in; de beide personen in deze zin worden alvast genoemd ('ik' en 'jij') ⁴⁶

44 Fraenkel (1965); Janse (2020: 21) benadrukt dat vocativi postpositieve woorden zijn. Het kolon eindigt met deze vocativus. Scheppers (2011: 8 en 211-212) laat zien dat de status van vocativi niet altijd eenduidig is.

45 Omdat ὥς bij λέγω hoort, voelt het kunstmatig deze twee delen te splitsen, hoewel een participiumzin in de meeste gevallen een apart kolon vormt.

46 Zie Janse (2020: 24) voor andere voorbeelden van woordgroepen die in het Grieks wel een zelfstandige intonatie-eenheid kunnen zijn, maar in het Nederlands niet.

ἐς τὸ οἶκημα	1: voorzetselgroep 2: plaatsbepaling: de kamer in
ἐν τῷ κοιμώμεθᾱ	1: beperkende bijzin, het relativum τῷ is prepositief en leidt vermoedelijk een apart kolon in ⁴⁷ 2: preciseert οἶκημα, het gaat om de slaapkamer
ὀπισθε τῆς ἀνοιγομένης θύρης στῆσω·	1: hoofdzin 2: Kandaules zet Gyges achter de deur neer
μετὰ δ' ἐμὲ ἐσελθόντα	1: voorzetselgroep met dominant participium 2: als Kandaules binnen is, ...
παρέσται καὶ ἡ γυνὴ ἢ ἐμὴ ἐς κοῖτον.	1: hoofdzin 2: Kandaules' vrouw zal ook komen
κεῖται δὲ ἀγχοῦ τῆς ἐσόδου θρόνος·	1: volledige zin 2: bij de deur staat een stoel
ἐπὶ τοῦτον	1: opmaat 2: verwijst terug naar de stoel uit de vorige zin: daarop
τῶν ἱματίων κατὰ ἓν ἕκαστον	1: apart gezet als uitgebouwde naamwoordgroep (object) 2: de herhaling κατὰ ἓν en ἕκαστον versterkt elkaar en benadrukt het trage proces, ze doet echt al haar kleding een voor een uit
ἐκδύνουσα	1: participium coniunctum 2: ze doet uit, en dat bij ieder kledingstuk apart
θήσει	1: hoofdzin 2: ze legt neer, en dat bij ieder kledingstuk apart
καὶ κατ' ἡσυχίην πολλήν	1: voorzetselgroep, door het volgende τοι apart genomen; het prepositieve καί vormt een opmaat 2: je zult echt alle tijd hebben
παρέξει τοι θεήσασθαι.	1: postpositief τοι markeert kolongrens 2: je zult haar kunnen bekijken
ἐπεὰν δὲ ἀπὸ τοῦ θρόνου στήχῃ ἐπὶ τὴν εὐνήν	1: bijzin, eerste deel 2: eerste voorwaarde: als ze naar het bed loopt
κατὰ νώτου τε αὐτῆς γένη,	1: bijzin, tweede deel; de postpositiva τε en αὐτῆς wijzen op een kolongrens voor κατὰ νώτου 2: tweede voorwaarde: als ze met haar rug naar je toe staat
σοὶ μελέτω τὸ ἐνθεύτεν	1: hoofdzin 2: Gyges moet dan actie ondernemen
ὅπως μὴ σε ὀψεται	1: bijzin na μελέτω 2: hij moet zorgen dat hij niet wordt gezien

47 Omdat we hier te maken hebben met een beperkende bijzin, kun je inhoudelijk deze beide kola ook samennemen.

ιδόντα διὰ θυρέων.»	1: participium coniunctum ⁴⁸ 2: specificceert het moment waarop voor Gyges het gevaar het grootst is dat hij wordt gezien: als hij de kamer uitloopt
ὁ μὲν δὴ	1: kort eerste kolon; door volgende bijzin apart gezet 2: de één (Gyges) gaat iets doen
ὥς οὐκ ἐδύνατο διαφυγεῖν,	1: bijzin ⁴⁹ 2: geeft de reden voor Gyges' reactie: hij kon geen kant op
ἦν ἔτοιμος·	1: hoofdzin 2: Gyges stemt in met het plan
ὁ δὲ Κανδαύλης,	1: kort eerste kolon, apart omdat daarna een bijzin volgt 2: Kandaules gaat iets doen
ἐπεὶ ἐδόκεε	1: bijzin 2: tijdsbepaling
ῥῃ τῆς κοίτης εἶναι,	1: Ncl 2: het was bedtijd
ἤγαγε τὸν Γύγεα ἐς τὸ οἶκημα,	1: hoofdzin 2: Kandaules brengt Gyges naar de slaapkamer
καὶ μετὰ ταῦτα αὐτίκα	1: uitgebreide tijdsbepaling, daarom apart gezet 2: direct daarna
παρῆν καὶ ἡ γυνή·	1: hoofdzin 2: de vrouw komt binnen
ἐσελθοῦσαν δὲ	1: nieuwe zin, participium coniunctum 1, vanwege de wisseling van tijdstam apart gezet 2: tijdsbepaling; uit accusativus is af te leiden dat dit bij het object hoort; het binnenkomen is een afgeronde handeling, die uiteraard eerst komt in de chronologie van het verhaal
καὶ τιθεῖσαν τὰ εἴματα	1: participium coniunctum 2, vanwege de wisseling van tijdstam apart gezet 2: tijdsbepaling; uit de accusativus is af te leiden dat dit bij het object hoort; het uittrekken van de kleren (een niet-afgeronde handeling) vormt de achtergrond waartegen de volgende handeling plaatsvindt
ἐθῆετο ὁ Γύγης.	1: (rest van) hoofdzin 2: Gyges (en door zijn ogen de lezer) bekijkt haar
ὥς δὲ κατὰ νότου ἐγένετο	1: nieuwe zin, beginnend met bijzin 2: toen Gyges achter haar rug stond

48 Hoewel deze zin ook opgevat kan worden als AcP bij ὅψεται, lijkt de opgenomen analyse meer recht te doen aan de volgorde.

49 Het is niet duidelijk of de aanvullingsinfinitivus als apart kolon moet worden beschouwd; zie Scheppers (2011: 195-196).

ἰούσης τῆς γυναικὸς ἐς τὴν κοίτην,	1: genitivus absolutus; ἰούσης en ἐς τὴν κοίτην bakenen de zin af 2: deze woordgroep staat na het predicaat van de bijzin en verklaart hoe het komt dat Gyges nu achter haar staat: de vrouw loopt naar het bed...
ὑπεκδύς	1: participium coniunctum 2: Gyges komt uit zijn schuilplaats
ἐχώρεε ἔξω.	1: hoofdzin 2: ... en gaat de kamer uit
καὶ ἡ γυνή	1: apart kolon, door positie μιν in het vervolg ⁵⁰ 2: door de lichte pauze wordt benadrukt dat de vrouw hier iets belangrijks doet
ἐπορᾷ μιν	1: het postpositieve μιν wijst op een kolongrens 2: de vrouw ziet hem...; het belang van deze mededeling wordt onderstreept door het gebruik van het praesens historicum
ἐξιόντα.	1: het participium van de AcP vormt een apart kolon 2: de vrouw ziet hem naar buiten gaan

4.2 Lysias 3.5-6

In deze redevoering klaagt de spreker een zekere Simon aan,⁵¹ omdat hij door Simon met opzet zou zijn verwond. Dit is het begin van de *narratio*, het gedeelte van de redevoering waarin de spreker zijn versie van de gebeurtenissen uiteenzet.

ἡμεῖς γὰρ ἐπεθυμήσαμεν, ὦ βουλή,	1: hoofdzin, met een vocativus op de kolongrens ⁵² 2: onze verliefdheid
Θεοδότου	1: kort kolon, maar wel apart 2: het object van de verliefdheid: Theodotos
Πλαταῖκού μειρακίου,	1: bijstelling 2: wie is die Theodotos
καὶ ἐγὼ μὲν	1: subject ⁵³ 2: ik...
εὖ ποιῶν αὐτόν	1: participium coniunctum; het postpositieve αὐτόν wijst op een kolongrens voor εὖ ποιῶν 2: door hem goed te behandelen
ἡξίου	1: hoofdzin 2: verwachting van de ik

50 Deze zin is veelvuldig besproken; zie Dover (1960: 17) en Slings (1996: 428-429).

51 De spreker in deze tekst blijft anoniem. Het moet gaan om een man van middelbare leeftijd.

52 Voor de status van vocativi, zie boven, noot 44.

53 Omdat καὶ ἐγὼ vrijwel samen gelezen worden (wat kan leiden tot de krasisvorm καὶ γὰρ) staat het partikel μὲν in feite dus op de tweede plaats.

εἶναί μοι φίλον,	1: het postpositieve μοι wijst op kolongrens 2: de jongen kiest voor mij
οὗτος δὲ	1: subject 2: hij...
ὑβρίζων καὶ παρανομῶν	1: participium coniunctum 2: door hem slecht te behandelen
ᾧετο	1: hoofdzin 2: verwachting van Simon
ἀναγκάσειν αὐτόν	1: infinitivus als apart kolon, het postpositieve αὐτόν wijst op kolongrens 2: verwachting van Simon, maar dan met dwang!
ποιεῖν	1: aanvulling bij ἀναγκάσειν 2: de jongen zal wel iets moeten doen
ὃ τι βούλοιτο.	1: prepositief relativum geeft aan dat hier een nieuw kolon begint 2: namelijk wat Simon wil

ὅσα μὲν οὖν ἐκεῖνος κακὰ ὑπ' αὐτοῦ πέπονθε,	1: nieuwe zin; de relatieve zin vormt hier een kolon dat zich niet verder laat verdelen; eenheid wordt gecreëerd door het hyperbaton 2: wat Simon de jongen heeft aangedaan
πολὺ ἄν ἔργον εἴη λέγειν·	1: ἄν op de tweede plek van de zin markeert de kolongrens (die uiteraard al herkend was door de overgang van bijzin naar hoofdzin); ἄν onderbreekt de woordgroep πολὺ ἔργον, maar hoort grammaticaal bij εἴη ⁵⁴ 2: ik kan het allemaal niet vertellen
ὅσα δὲ εἰς ἐμέ αὐτόν ἐξημέρτηκεν,	1: nieuwe zin, opnieuw een relatieve zin die niet verder deelbaar is 2: wat Simon mij heeft aangedaan
ἡγοῦμαι	1: hoofdzin 2: de mening van de spreker
ταῦθ' ὑμῖν προσήκειν ἀκοῦσαι.	1: de infinitivusconstructie vormt een geheel, omsloten door ταῦθ' en ἀκοῦσαι 2: ... dat u dit wel allemaal moet horen

πυθόμενος γάρ	1: participium coniunctum 1, aan het begin van een nieuwe zin 2: Simon (af te leiden uit de vorige zin) heeft iets gehoord
ὅτι τὸ μειράκιον ἦν παρ' ἐμοί,	1: bijzin, object bij πυθόμενος 2: de jongen is bij de spreker
ἐλθὼν ἐπὶ τὴν οἰκίαν τὴν ἐμὴν	1: participium coniunctum 2a 2: Simon komt naar de spreker
νύκτωρ μεθύων,	1: participium coniunctum 2b (achter ἐλθὼν geplaatst, dus nadere toelichting bij ἐλθὼν) 2: het is nacht en hij is dronken

54 Voor de status van de infinitivus λέγειν, zie Scheppers (2011: 195-196).

ἐκκόψας τὰς θύρας	1: participium coniunctum 3 2: Simon trapt de deur in
εἰσῆλθεν εἰς τὴν γυναικωνίτιν, ἔνδον οὐσῶν	1: hoofdzin; de eenheid wordt versterkt door εἰς- en εἰς 2: hij dringt de vrouwenvertrekken binnen 1: participium van de genitivus absolutus (achter de hoofdzin geplaatst); het postpositieve τε in het vervolg wijst op een kolongrens hier 2: er zijn mensen (vrouwen!) binnen
τῆς τε ἀδελφῆς τῆς ἐμῆς	1: eerste lid van de genitivus absolutus 2: mijn zus
καὶ τῶν ἀδελφιδῶν,	1: tweede lid van de genitivus absolutus; met prepositief καὶ begint een nieuw kolon 2: mijn nichtjes
αἱ οὕτω κοσμίως βεβιώκασιν ὥστε	1: relatieve bijzin 2: mijn nichtjes zijn al hun hele leven altijd zo braaf 1: begin van een ondergeschikte zin, ὥστε apart gezet omdat het zowel de Ncl als het regerende αἰσχύνησθαι in zijn bereik heeft 2: zodat...
καὶ ὑπὸ τῶν οἰκείων ὁρώμεναι αἰσχύνησθαι.	1: Ncl 2: dat ze door familie worden gezien 1: infinitivus 2: dat vinden ze al erg (en dus is het helemaal erg als vreemden ze zien)

5 Een functionele aanpak

Bij de verantwoording van de kolon-indeling in paragraaf 4 heb ik vermeden termen te gebruiken die bij moderne taalkundige theorieën over woordvolgorde horen. Ik heb de tekst in kola ingedeeld en die in de volgorde van de tekst aangeboden. In deze paragraaf wil ik een stap verder gaan en proberen vast te stellen waarom voor een bepaalde volgorde is gekozen. Ik sluit daarmee aan bij de Functionele Grammatica.⁵⁵

55 Allan (2006) en Scheppers (2011) laten zien hoe het lezen in kola naadloos aansluit bij modern onderzoek naar woordvolgorde. In dit nummer van *Lampas* bespreekt Michiel van der Keur de positionele methode die voor het Latijn zeer bruikbaar is. Voor het Grieks lijkt die niet zonder meer bruikbaar. Er zijn wel raakvlakken tussen de beide methodes.

5.1 **Woordvolgorde binnen de Functionele Grammatica**

Een zeer toegankelijke beschrijving van de theorie over Griekse woordvolgorde is te vinden in Van Emde Boas *et al.* (2019: hoofdstuk 6o), waaraan ik de onderstaande schema's heb ontleend.⁵⁶

Ik begin met de indeling van de zin op zich (*clause*), waarbij de structuur twee vormen kan aannemen. Van groot belang voor de woordvolgorde is de mate waarin informatie al bekend/verondersteld dan wel nieuw is. Bekende of veronderstelde informatie wordt aangeduid met de term *topic*, de meest saillante (en dus vaak nieuwe) informatie met de term *focus*.⁵⁷

(Contrastive/ New Topic)	Narrow Focus	Verb	(Given Topic)	(Rest)
-----------------------------	---------------------	-------------	---------------	--------

Dit schema dient als volgt gelezen te worden: de al bekende informatie (*topic*) staat óf vooraan in de zin, als er sprake is van contrast of heropname van eerder geïntroduceerde *topics*, óf na het predicaat, als de informatie zo voorspelbaar is dat de constituent bijna weggelaten had kunnen worden. Na een contrastieve/nieuwe *topic* staat de constituent met *focus*. Er is sprake van *narrow focus* als het slechts om één constituent gaat. Deze constituent wordt gevolgd door het predicaat. Na het predicaat staan dan nog eventueel andere constituenten van de zin, die pragmatisch niet gemarkeerd zijn.

(Contrastive/ New Topic)	Broad Focus		(Rest)
	Broad Focus I (= Verb)	(Given Topic)	Broad Focus II (= Other Focal Constituents)

Dit tweede schema dient als volgt gelezen te worden: de al bekende informatie (*topic*) staat óf vooraan in de zin, als er sprake is van contrast of heropname van eerder geïntroduceerde *topics*, óf onderbreekt de *focus*-constructie. De focale informatie begint bij het predicaat, dat samen met een of meer andere constituenten de meest saillante informatie bevat. De hoeveelheid

56 Deze beschrijving vat eerder werk samen: ik noem hier Dover (1960), Dik (1995) en Allan (2014).

57 Het kan geen kwaad hier de waarschuwing uit Van Emde Boas *et al.* (2019: 711) te herhalen: het gaat om tendensen, niet om absolute regels in de woordvolgorde.

nieuwe informatie in een dergelijke zin is dus veel groter dan bij *narrow focus*; we spreken dan van *broad focus*. Eventuele andere constituenten die niet pragmatisch gemarkeerd zijn, komen aan het eind van de zin.

Een zin kan behalve de *clause* op zich ook nog andere constituenten bevatten die buiten de structuur van de *clause* vallen. Er wordt dan onderscheid gemaakt tussen *theme*, de constituent die aangeeft waar de zin over gaat,⁵⁸ *setting*, een beschrijving van de tijd of de plaats waarop of de omstandigheden waaronder de handeling van de *clause* plaatsvindt, en *tail*, een constituent die een soort gedachte achteraf bevat:

(Theme)	(Setting)	Clause	(Tail)
---------	-----------	--------	--------

5.2 Toepassing op Herodotus en Lysias

Tot slot wil ik hier twee zinnen herhalen en deze bespreken vanuit de Functionele Grammatica.

- (17) ὁ δὲ Κανδαύλης, ἐπεὶ ἐδόκεε ὥρῃ τῆς κοίτης εἶναι, ἤγαγε τὸν Γύγεα ἐς τὸ οἶκῆμα.
(Herodotus 1.10)

De zin begint met een *theme*, ὁ δὲ Κανδαύλης: deze mededeling gaat over Kandaules. Daarna volgt de *setting*, die het kader is voor de daaropvolgende handeling, ἐπεὶ [...] εἶναι: toen het bedtijd was. De eigenlijke *clause* begint bij ἤγαγε. Omdat de *clause* begint met het predicaat, moeten we deze zin opvatten als *broad focus*: na het mislukte verzet van Gyges onderstreept de verteller het belang van de gebeurtenis: Kandaules neemt Gyges mee naar de slaapkamer. Hij weet niet dat hij hierdoor zijn eigen einde in gang zet. τὸν Γύγεα staat als *given topic* na het predicaat en onderbreekt dus de *broad focus*-constructie.

- (18) πυθόμενος γὰρ ὅτι τὸ μεῖράκιον ἦν παρ' ἐμοί, ἐλθὼν ἐπὶ τὴν οἰκίαν τὴν ἐμὴν νύκτωρ μεθύων, ἐκκόψας τὰς θύρας εἰσῆλθεν εἰς τὴν γυναικωνίτιν, ἔνδον οὐσῶν τῆς τε ἀδελφῆς τῆς ἐμῆς καὶ τῶν ἀδελφιδῶν, αἱ οὕτω κοσμίως βεβίωκασιν ὥστε καὶ ὑπὸ τῶν οἰκείων ὀρώμεναι αἰσχύνεσθαι.
(Lysias 3.7)

⁵⁸ De pragmatische functie *theme* dient goed onderscheiden te worden van de syntactische functie *subject*. Ze kunnen samenvallen, maar dat hoeft niet.

De zin opent met een drievoudige *setting*, waarvan de eerste, *πυθόμενος [...]* *ἐμοί* een breder bereik heeft dan de tweede, *ἐλθὼν [...]* *μεθύων*, en de tweede weer een breder bereik dan de derde, *ἐκκόψας τὰς θύρας*. Deze drievoudige *setting* geeft in chronologische volgorde de opeenvolgende gebeurtenissen weer. De *topic* van de zin is impliciet aanwezig in de participia. De eigenlijke *clause* is heel kort: *εἰσῆλθεν εἰς τὴν γυναικωνίτιν*, in *broad focus*. Het lange slot van de zin is op te vatten als *tail* met een specificering van de omstandigheden. Dit deel valt in drieën uiteen: de genitivus absolutus is een voorbeeld van *broad focus* (mijn zus en mijn nichtjes zaten in dat vrouwenvertrek). De relatieve zin begint met een *topic*, gevolgd door *focus* (*οὕτω κοσμίως*) en het predicaat. In de *ᾧστε*-zin is de participiumwoordgroep *setting*, gevolgd door het predicaat (hier ook *focus*). Binnen de *setting* is *καὶ ὑπὸ τῶν οἰκείων* *focus* en *ὀρώμεναι* het predicaat.⁵⁹

Deze voorbeelden laten zien dat een analyse vanuit de Functionele Grammatica een goede verklaring vormt voor de gekozen woordvolgorde. Voor een leerling is dit niet of nauwelijks van belang. Om voorbeeld (17) weer aan te halen: de woorden *ὁ δὲ Κανδαύλης* zijn te beschouwen als *theme*, maar voor leerlingen is het vooral de eerste woordgroep die ze lezen. Een leerling vermoedt direct dat Kandaules waarschijnlijk iets gaat doen (want het is een nominativus) en dat dit een reactie is op de woorden van Gyges (want er is de tegenstelling *μὲν ... δέ*). Het voordeel van een functionele analyse is uiteraard dat deze structuur aanbrengt in die ogenschijnlijk vreemde woordvolgorde en dus meer doet dan de tweede woordgroep laten volgen op de eerste.

6 Ter afsluiting

De lange zinnen in het Grieks waarmee leerlingen geconfronteerd worden, zorgen vaak voor paniek. De meeste zinnen kennen bovendien een woordvolgorde die afwijkt van wat leerlingen in het Nederlands gewend zijn. We kunnen leerlingen helpen deze zinnen te begrijpen als we laten zien dat de lange zinnen opgebouwd zijn uit veel kortere segmenten of intonatie-eenheden.

De Grieken wisten dat zinnen opgebouwd waren uit dergelijke kortere segmenten. Ze gebruikten zelf de term *kolon* voor deze segmenten. Hoewel in de literatuur uit de Oudheid genoeg voorbeelden worden gegeven van

⁵⁹ Zowel in de *ᾧστε*-zin als in de participiumzin is de *topic* niet uitgedrukt.

wat een Griek (en in diens voetspoor een Romein) onder kolon verstond, ontbreken duidelijke criteria.

Het werk van Eduard Fraenkel, Kenneth Dover en Frank Scheppers biedt dergelijke criteria wel. Vooral de plaatsing van prepositieve en postpositieve woorden maakt in veel gevallen duidelijk waar het ene kolon ophoudt en het volgende begint. Deze kola zijn geen willekeurige groepen woorden, maar intonatie-eenheden die inhoudelijk een geheel vormen.

Voor de meeste leerlingen zal het te moeilijk zijn zelfstandig de grenzen tussen kola vast te stellen. We kunnen hen daarbij helpen door de teksten niet als massieve blokken aan te bieden, maar ingedeeld in kola. We sluiten daarbij aan bij de praktijk uit de Oudheid zelf. Als leerlingen de volgorde van die segmenten aanhouden, ontvouwt de betekenis van een zin zich stap voor stap, ook al heeft een leerling dan nog geen pasklare vertaling bij de hand. Omdat deze aanpak de volgorde van de tekst handhaaft, is de verwachting dat een leerling ook meer oog krijgt voor de volgorde die de auteur heeft gekozen.

We kunnen dit koppelen aan theorieën over woordvolgorde (Functionele Grammatica), maar voor leerlingen is belangrijker dat zij de tekst in de volgorde van de auteur lezen. Dit kan dan een mooi uitgangspunt zijn voor een gesprek in de klas over de inhoud van de tekst. Want dat het bij onze vakken vooral over de inhoud moet gaan, zal niemand willen bestrijden.⁶⁰

Bibliografie

- Allan, R.J. 2006. 'Herodotus' *Historiën* als sprekend leesboek: Herodotus tussen oraliteit en geletterdheid', *Lampas* 39, 19-32.
- Allan, R.J. 2014. 'Changing the topic. Topic position in Ancient Greek word order', *Mnemosyne* 67, 181-213.
- Bons, J.A.E. 1993. *Lysias, Redevoeringen*, Groningen.
- Bosteels, R. 1997. 'Lezen en leren lezen', *Kleio. Tijdschrift voor oude talen en antieke cultuur* 27, 2-13.
- Chafe, W. 1994. *Discourse, consciousness, and time. The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*, Chicago.

60 Kristien Hulstaert en Michiel van der Keur hebben vanaf het begin meegelezen. Ik ben hen dankbaar voor de waardevolle suggesties en kritische opmerkingen. De anonieme reviewers van *Lampas* hebben mij voor veel fouten en omissies behoed. Ik dank hen in het bijzonder voor de vele concrete opmerkingen, verwijzingen en suggesties die zij mij gestuurd hebben.

- Dik, H. 1994. "Vrij, maar niet willekeurig". Pragmatische aspecten van woordvolgorde in twee fragmenten van Herodotus', *Lampas* 27, 249-265.
- Dik, H. 1995. *Word order in Ancient Greek*, Amsterdam.
- Dover, K.J. 1960. *Greek word order*, Oxford.
- Emde Boas, E. van, A. Rijkbaron, L. Huitink en M. de Bakker. 2019. *The Cambridge grammar of Classical Greek*, Cambridge.
- Fraenkel, E. 1932. 'Kolon und Satz I. Beobachtungen zur Gliederung des antiken Satzes', *Nachrichten der Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften*, Göttingen, 197-213 (= 1964. *Kleine Beiträge zur klassischen Philologie*, Rome, 1.73-92).
- Fraenkel, E. 1933. 'Kolon und Satz II. Beobachtungen zur Gliederung des antiken Satzes', *Nachrichten der Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften*, Göttingen, 197-213 (= 1964. *Kleine Beiträge zur klassischen Philologie*, Rome, 1.93-130).
- Fraenkel, E. 1965. *Noch einmal Kolon und Satz*, München.
- Fraenkel, E. 1968. *Leseproben aus Reden Ciceros und Catos*, Rome.
- Gerbrandy, P. 2001. *Quintilianus, De opleiding tot redenaar*, Groningen.
- Habinek, T. 1985. *The colometry of Latin prose*, Berkeley.
- Hulstaert, K. 2016. *Latijn: lezen zien begrijpen. De positionele methode in de klas*, Gent.
- Hulstaert, K. 2019. *Verzen tot leven lezen. Over het lezen en beleven van Latijnse poëzie in de klas*, Gent.
- Janse, M. 2020. 'Phrasing Homer. A cognitive-linguistic approach to Homeric versification', *Symbolae Osloenses* 94, 2-32.
- Johnson, W.A. 2000. 'Toward a sociology of reading in Classical Antiquity', *The American Journal of Philology* 121, 593-627.
- Kassies, W. 2019. *Herodotus Historiën. Alles wat ik zag, hoorde en onderzocht*, Amsterdam.
- Mulders, I. 2002. *Transparent parsing. Head-driven processing of verb-final structures*, Utrecht.
- Nisbet, R. 1990. 'Cola and clausulae in Cicero's speeches', in E.M. Craik, *Owls to Athens'. Essays on Classical subjects presented to Sir Kenneth Dover*, Oxford, 349-359.
- Norden, E. 1963 [1909]. *Die antike Kunstprosa* 1, Darmstadt [Leipzig/Berlijn].
- Schenkeveld, D.M. 2000. *Demetrius. De juiste woorden*, Groningen.
- Scheppers, F. 1993. 'Kola. Antieke en moderne visies op taalkundige geleding', *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 47, 293-314.
- Scheppers, F. 2011. *The colon hypothesis. Word order, discourse segmentation and discourse coherence in Ancient Greek*, Brussel.
- Schwartz, M.A. 1986. *Thucydides. De Peloponnesische Oorlog*, Baarn/Amsterdam.
- Sicking, C.M.J. 1997. 'Sophokles, *Antigone* 162-210', *Lampas* 30, 87-100.

- Slings, S.R. 1996. 'Help, een anakoloet! Zinsstructuur en orale grammatica bij Plato', *Lampas* 29, 426-445.
- Slings, S.R. 2002. "En de vrouw, die ziet hem weggaan". Orale strategieën in de taal van Herodotus', *Lampas* 35, 25-43.

Over de auteur

Remco Regtuit is als universitair docent verbonden aan de afdeling Griekse en Latijnse Taal en Cultuur van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij is daarnaast werkzaam als docent Grieks en Latijn op het Praedinius Gymnasium in Groningen. Zijn onderzoek is vooral gericht op onderwerpen die zich op het raakveld tussen wetenschap en de middelbare school bevinden.